

Nová doba, večná žena. Predstavy o úlohe ženy v publicistike a krátkej próze Margity Figuli v tridsiatych rokoch 20. storočia

Zuzana Kubusová

KUBUSOVÁ, Z.: New era – eternal feminine. The role of women as outlined in Margita Figuli's journalism and short prose of the 1930s
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 68, 2021, No. 2, p. 174-185

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2021.68.2.8>

ORCID ID: 0000-0003-1300-4871

Key words: Margita Figuli (1909 – 1995), Živena magazine, collection of short stories *Pokušenie* (1937), women rights movement, modernity, female character

Margita Figuli (1909 – 1995), one of the leading Slovak women writers of the interwar period, is best known for her acclaimed novel *Tri gaštanové kone* (Three chestnut horses, 1940). At the time of its publication, her prosaic debut, the less widely popular collection of novellas *Pokušenie* (Temptation, 1937), also received favourable reviews. The period critics appreciated her ability to express emotionality and thematise the conflicting emotional and physical aspects of love as well as the stylistic qualities of her prose. Not so much attention was paid to the progressive ideological frame in which she focused on the role women played in a period when the society was looking for the meaning of life of the modern human being. Her debut collection presented her vision of the development of women who attempted at embracing their own potential. The texts advocate the value of women in the context of modernising efforts and emancipation movement of the 1930s. The article analyses Figuli's novellas in the context of her journalism published in the women's magazine *Živena* that thematises the „eternal feminine“ in the new era.

Kľúčové slová: Margita Figuli (1909 – 1995), časopis *Živena*, zbierka *Pokušenie* (1937), publicistika, emancipačné hnutie, modernita, ženská postava

Raná tvorba Margity Figuli (1909 – 1995) z tridsiatych rokov 20. storočia vznikala v čase prehlbujúcej sa politickej, ekonomickej a spoločenskej krízy. Pocit dezilúzie nastupujúcej mladej generácie slovenských intelektuálov, ktorý aktuálne, v roku 1932, sformuloval Michal Chorváth v stati *Otrávená generácia* (Chorváth 1960), rezonoval aj v iných oblastiach a súvislostiach, napríklad pri problematike postavenia žien v spoločnosti. Práve tejto téme sa venovala M. Figuli – publicisticky, článkami v ženskom časopise *Živena*, a predovšetkým beletristicky, v prózach, ktoré začala uverejňovať od roku 1934 v časopisoch *Slovenské pohľady* a *Živena* a ktoré neskôr, v roku 1937, z väčšej časti zahrnula do svojho knižného debutu *Pokúšenie*. Ako napísal Milan Šútovec, „jej občasná publicistika, ale najmä prózy sú dodnes dôkazom, že sa veľmi dobre vyznala a orientovala nielen v hĺbinách rôznych privátnych problémov často ubolených a stratených duší (najmä ženských), ale že dosť toho vedela aj o dobových sociálnych a spoločenských problémoch a ich vzájomných súvislostiach“ (Šútovec 2011: 467).

Ženská otázka, ako súčasť širších modernizačných procesov, bola už na prelome 19. a 20. storočia v slovenskom prostredí jednou „z kľúčových oblastí dobových sociálnych tém“ (Hučková 2019: 18). Po skončení prvej svetovej vojny dostali tieto diskusie nové impulzy, čo sa odrazilo napríklad i na podobe modelu modernej ženy dvadsiatych a tridsiatych rokov 20. storočia (Mongu 2011). Pretože M. Figuli vnímala rolu spisovateľa aj výchovne,¹ jej beletria nemala pôsobiť na čitateľov iba esteticky, ale mala ich do určitej miery formovať tiež morálne. Keď Figuli písala o ženskosti, robila to v prepojení s univerzálnymi ľudskými charakteristikami; emancipáciu ženského subjektu podmieňovala oslobodením sa človeka ako takého spod tlaku neuvedomelých síl a vonkajších faktorov. Hodnota ženy bola u nej súčasťou konceptu definovania postavenia človeka v nových spoločenských podmienkach.

Publicistické články Margity Figuli k problematike ženskej emancipácie

Legislatívne zmeny po vzniku Československej republiky potvrdili rovnoprávnosť žien na občianskoprávnej úrovni, ale nové normy sa v bežnom živote uplatňovali selektívne. Presadzovanie rodovej rovnosti sa často vnímalo ako jedna z príčin spoločenského a morálneho chaosu modernej doby.

M. Figuli uverejnila v priebehu tridsiatych rokov v časopise *Živena* tri články, v ktorých sa zamýšľala nad danou problematikou. Už v prvom z nich, *Úradníčky* (1934), poukázala na to, že právne zmeny v postavení žien v Československej republike ostali väčšinou iba na úrovni proklamácií a životná prax sa mení len pomaly. Pretože sama pracovala ako úradníčka v Tatra banke, vyslovovala sa k téme, ktorá jej bola blízka. Hoci zlú situáciu na pracovnom trhu vnímala ako celospoločenský problém, reflektovala najmä dôvody, pre ktoré prichádzali ženy o zamestnanie a aké dopady mala na ne hospodárska kríza. M. Figuli si všimla, že vina za finančné problémy podniku bola často prisudzovaná ženám za (údajné)

1 „Len jedno by som si želala: aby sa spisovateľ stal naozaj vychovávateľom národa, aby usmerňoval jeho pulzáciu, aby jeho slová vymanili ľudstvo z chaosu, z kvasu a bezradnosti a aby svojím hlasom viedol človečenstvo nielen ku kryštálicky čistej dokonalosti, ale i k mravnej pevnosti a rýdzej ľudskosti“ (Zúbek 1940: 151).

176 obsadzovanie pracovných pozícií na úkor (schopnejších) mužov. Pohlavie zamestnanca teda vopred definovalo jeho efektívnosť práce či úžitok pre firmu a v konečnom dôsledku bolo pre mnoho žien dôvodom, pre ktorý dostali od zamestnávateľa výpoveď. Figuli registrovala tiež nevhodné hygienické podmienky na pracoviskách a zlé platové ohodnotenie žien. Špeciálne poukázala na ženy-úradníčky, ktoré boli podľa spisovateľkiných slov často prehladané. Na všeobecnejšej rovine sa zamýšľala nad postavením ženy a zmenou jej sociálneho statusu, keď moderná žena nebola, na rozdiel od minulosti, pre muža iba bremenom.² Dôraz kladla na vzdelanie, nevyhnutnosť stáleho zdokonaľovania sa, verila v inteligenciu a schopnosť ženy uplatniť sa na pracovnom trhu a opodstatnenie jej spoločenského uznania aj mimo starostlivosti o rodinu.

V druhom článku, *O nás* (1936), sledovala M. Figuli tri témy: mravnosť, náboženstvo a národnosť. V časti venovanej mravnosti odsudzuje falošný charakter ľudí, ziskuchtivosť a finančné špekulácie. Je proti zneužívaniu ľudského tela, keď je sexualita vnímaná ako forma kapitálu.³ Morálka a náboženstvo majú podľa nej spoločný základ, hoci nie sú totožné. Ich osvojenie však znamená potenciálne ideálny stav duše každého jedinca. Zároveň otvára otázku, či je nevyhnutné (a ak áno, tak nakoľko) nasledovanie najvyšších ideálov v živote človeka. Náboženstvo predstavuje ako istý archetypálny symbol poznania ľudstva, pričom žene prináleží jeho udržiavanie. Národnosť zas vníma v prepojení s mravnosťou a uvedomelým vlastenectvom, v tejto súvislosti odkazuje na názory Tomáša Garrigua Masaryka. Vyzdvihuje úlohu žien-matiek viesť deti k národnému cíteniu. Jednotlivé témy prepája dôrazom na dôležitosť vzdelania, ktoré môže zvýšiť sebavedomie ženy a priviesť ju k uvedomeniu si vlastnej hodnoty – len vzdelaním sa dá dosiahnuť duchovná, spoločenská a mravná obroda.⁴

V článku *Hlasy o dvojčitých príjmoch v manželstve* (1938) sa M. Figuli sústredila na otázku pracovného postavenia žien. Vecne popisuje dopad hospodárskej krízy na život rodín a fakt, že mnoho schopných žien, no rovnako i mužov, čelilo opakovanému problému nájst si prácu. V niekoľkých bodoch predkladá návrh na zlepšenie životných podmienok mladých ľudí, poukazuje na dôležitú sociálno-ekonomickú úlohu manželstva a rodiny a opätovne zdôrazňuje mravnú obrodu jednotlivca a moment jeho individuálnej zodpovednosti.

2 Vnímание ženy ako bremena pre muža sa týkalo predovšetkým jej ekonomickej závislosti, no aj závislosti intelektuálnej a emocionálnej, čo ženu takisto deformovalo: „Žena ostávala hospodársky nesamostatná a tak odkázaná na blahovôľu mužovu. Je pochopiteľné, že podľa toho postavenia bola cenená a pokladaná len za akúsi tárchu. [...] Tým sa stalo, že toto bremeno, aby spoň čiastočne nahradzovalo spotrebované majetky, bolo ľubovoľne ovládané tým, ktorý jej ich poskytoval, teda mužom. Nielen že sa žene nedostávalo iskierky duchovnosti, ale i zo stránky telesnej bola vodená náročnosťou mužovou. Tak sa stával z nej akýsi menejcenný tvor, ktorý nikdy nevedel vyplniť medzeru hlbším, trvácnejším cítením v duši mužovej“ (Figuli 1934b: 270).

3 „Navonok preukazovaná cudnosť, ešte nie je mravnosť. Nebojme sa priznať k životu“ (Figuli 1936b: 161). Spisovateľka vystupovala proti ženskej mravnej neviazanosti (narážala pravdepodobne aj na problém prostitúcie), za ktorou sa podľa jej slov skrýva snaha mladých žien vyrovnáť sa mužom aj v otázkach sexuality, a rovnako odmietala zneužívanie erotiky na umelecký efekt. Kritizovala frivolnosť. Modernú spoločnosť vnímala ako dvojtvárnu, falošnú, pokryteckú a povrchnú, s tým, že pod pozlátkou hnie vznútra (Figuli 1936b).

4 „Pre dnešné ženské by som len toľko chcela poznamenať, že dnešný svet si žiada, aby sme sa mu podívali priamo do očí, nie sklopovať pred ním viečka. V ženskej musí podstatu mravnosti tvoriť rozumovosť a nie nevedomosť. Lebo len na nezdravom základe môže viesť morálka človeka na zlé cesty“ (Figuli 1936b: 160).

Pri rekonštrukcii názorov M. Figuli na ženskú emancipáciu vystupuje ako jeden z hlavných dôvodov ťažkostí s rovnoprávnosťou pohlaví v bežnom živote nesprávne chápanie zmyslu emancipácie zo strany samotných žien. M. Figuli píše:

„jedným zdravým rozlúštením by bolo stvoriť váhy, na ktorých by sa spravodlivej, bez osobných záujmov vážila hodnota ženskej. Váhy neviditeľné, ale spoľahlivé. Je fakt, že každý tovar si určuje svoju *hodnotu*. I my ženské by sme mali konečne toto si uvedomiť a nespoliehať sa na koleso osudu. Rozumie sa, v prvom rade samy o sebe musíme zmeniť náhľady a nechápať pokrokovosť a samostatnosť len ako zapálenie cigarety alebo pohlavnú voľnosť. Nás môže vykúpiť iba vlastná práca, vlastné ruky a um. Pravá hodnota je v duši“ (Figuli 1934b: 271; zvýr. Z. K.).

Dôvodom duševnej neistoty žien sú podľa M. Figuli absencia vedomia vlastnej hodnoty a chýbajúca sebaúcta. Tento názor formulovala opakovane a pri rôznych diskutovaných otázkach. Uvedomenie si svojej hodnoty má byť pre ženu predpokladom jej osobného rozvoja i morálnym príkazom. To má byť základom akéhokoľvek úsilia ženy o jej uznanie v širšom spoločenskom rámci. Nedostatok sebavedomia žien spája autorka s generačným pocitom úzkosti vyvolaným krízou dobovej spoločnosti. Predstava ženskej hodnoty je u nej stimulovaná ideou univerzálnej ľudskej hodnoty jednotlivca a jeho zodpovednosti za vlastné konania a rozhodnutia, čoho sa dovoľával aj M. Chorváth. M. Figuli aplikuje tieto všeobecné zásady na subjekt ženy, preto spája riešenie krízového stavu spoločnosti s osobnou zodpovednosťou žien. Okrem toho akcentuje kritický prístup:

„Keď vás neocení muž, s ktorým sa stretnete, to neznamená, že je súci a povolaný. Nevidte v mužoch meradlo svojej inteligencie. Hľadajte v nich aj nedostatky, a nielen prednosti. A najlepšie, hľadajte zrná medzi plevami. Veď rovnoprávnosť nám doniesla i možnosť výberu, a nie len možnosť dávania sa“ (Figuli 1936b: 163).

Kritizuje tiež apatický postoj žien k sebaaprezentácii, čo spôsobuje, že právne deklarované idey ženskej rovnoprávnosti neprenikajú do reálneho života:

„Povedzme, že sme sa už prebrodili cez ten dravý prúd a dosiahli sme akejsi rovnosti na papieri. Prečo sa to nestalo skutkom, je iba tým zapríčinené, že sme sa *nesnažili viac presvedčiť iných o našich schopnostiach*. Dokázať naše práva, až na malé výnimky, i životom. (Nemyslím tým rozličné povolania žien, ale duchovnú pohotovosť a šírku chápania rozličných javov.) Nuž netreba sa vari rozhorčovať. Treba len ticho a skromne pracovať“ (Figuli 1936b: 163; zvýr. Z. K.).

M. Figuli nikdy nevolala po radikálnej forme spoločenských zmien. Zdôrazňovala dôležitosť nenápadnej, no poctivej práce žien, s cieľom zlepšenia ich spoločenského postavenia a uznania. V tomto zmysle boli jej názory blízke línii umierneného feminizmu.

Pri sebauvedomení ženy odkazovala na aspekt racionality. Ženy vyzývala k potlačeniu emocionality a k prijatiu racionálnych postojov, ktoré sú v rámci konvenčných rodových dichotómií vlastné mužskému svetu:

„Nežalujme sa stále. Nebuďme ustavične priveľmi citlivými. Skôr sa nám treba odtrhnúť od všetkých týchto malicherností a žiť život nie heslovitej emancipovanosti, ale život mužnejší, s bohatšou a hodnotnejšou duchovnou náplňou. *Rozumovo* sa vyrovnajme s nepochopením“ (Figuli 1936b: 163; zvýr. Z. K.).

M. Figuli nabádala čitateľky prekonávať spoločenský zmätok systematickou prácou a vzdelávaním sa. Podľa nej žena, ktorá investuje čas do činností spojených s jej osobným rozvojom, nadobúda pocit osobnej istoty a stáva sa stabilným prvkom rodiny a spoločnosti.

Estetická profilácia novej ženskosti: zbierka próz *Pokušenie* (1937)

Publicistické glosovanie ženskej emancipácie a s ňou súvisiacich otázok využila M. Figuli aj ako prozaička – významnú časť jej diela tvorí totiž estetická profilácia novej ženskosti, pričom už samotnou voľbou tejto témy si cielene vymedzovala vlastný literárny priestor v dobovom tematickom registri. Kým iní prozaici sa v rovnakom čase koncentrovali na zobrazenie života dedinských ľudí v koexistencii s prírodou v stratenom mytologickom (pra)svete (František Švantner, Dobroslav Chrobák), jej témou sa stali životné osudy ženských postáv a možnosť, resp. nemožnosť realizácie ich osobnostného potenciálu.

Imanentným rysom autorkinho knižného debutu, zbierky próz *Pokušenie*, sú v tomto zmysle rovnaké otázky, aké ju zaujímali v jej publicistike: v čom spočíva hodnota ženy v novej dobe a akými spôsobmi môže žena dosiahnuť svoje sebauvedomenie. Práve procesy sebauvedomenia a sebarealizácie sa javia ako kľúčové pre konštruovanie problémového jadra próz, v ktorých M. Figuli konfrontuje želaný ideál s každodennou realitou, s pokušením a so svedomím.

V jednotlivých prózach zbierky spája autorka výraznú psychologickú mikrokresbu emočne vypätého subjektu so zámerom dešifrovať dôvody ľudského konania. Sebareflexia a odvaha charakterizujú u Figuli jednak modifikovaný charakter ženskej postavy, ale zároveň naznačujú jej predstavy o žene v novej, modernej spoločnosti. M. Šútovec poukazuje na autorkin „osobný a literárny život v názorovo prevažne liberálnom a esteticky i politicky pluralitnom prostredí“ medzivojnového obdobia (Šútovec 2011: 467), čím čiastočne zdôvodňuje, že zbierka obsahuje prevažne texty „liberálnejších a liberálno-sociálnych rozmerov intelektuálneho a morálneho obzoru mladej autorky“ (Šútovec 2011: 470).

Epickým rámcom próz v zbierke *Pokušenie* je primárne životná skúsenosť protagonistky, pričom jej sociálna determinácia funguje iba ako kulisa v pláne priestoru, prípadne slúži ako prekážka na ceste k dosiahnutiu cieľa. Ženské hrdinky sa stretávajú s problémami, ktoré sú adekvátne ich veku i spoločenskému statusu, no v priebehu narácie sú vedené k tomu, aby sa na vlastných chybách učili predchádzať chybnému konaniu. Pre osobnostný rozvoj je v živote hlavnej hrdinky dôležité, aby problémom čelila sama, bez cudzej pomoci. Sujetovú kosťu próz teda predstavuje snaha hlavných postáv o reflexiu života a rozhodovanie sa na základe vlastného uváženia, ktoré súvisia s ich postupným dospievaním, dozrievaním. V súhrne zastupujú tieto vekovo rôznorodé postavy rôzne štádia

psychofyzického dospievania dievčat a žien.⁵ Jednotlivé protagonistky sa usilujú nájsť zmysel života i svoje morálne ukotvenie. Hoci z pozície autorského subjektu je zjavné, ktoré vlastnosti a skutky sú prospešné pre konštituovanie novej kvality ženského ja v rôznych životných fázach ženy, postavy nekonajú ako ideálne hrdinky, ale k sebauvedomeniu prichádzajú cez vlastné omyly a chyby. Autorkin prístup k tvorbe ženskej postavy tým osciluje medzi vyjadrením pochopenia pre ľudskú nedokonalosť a dôrazom na nevyhnutnosť programovej osobnej sebakultivácie.

Prvým a principiálne najzásadnejším krokom na ceste ženského uvedomenia si vlastnej hodnoty je existencia ideálu. Predstavuje istý osobnostný potenciál, ktorý by mala žena sledovať. Nenaplnenie tejto požiadavky M. Figuli esteticky stvárnila tlakom svedomia, ktoré unifikuje inak heterogénnu škálu postáv.⁶

Ideál predstavuje súbor vrodenných či získaných kvalít, ktoré podmieňujú rozhodnutia a správanie subjektu. Autorka tento motív varíruje, predstavuje ho ako volanie krvi, etické presvedčenie, spoločenskú zodpovednosť, cestu za osobným šťastím a podobne. Až moment konfrontácie s prekážkou dokazuje postave, či nasledovala ideál vedome alebo nevedomene, pričom toto overovanie prebieha v textoch primárne na dvoch rovinách: v rámci kategórie telesného pokušenia alebo spoločenských konvencií.

Ideál je tak manifestovaný najmä ako vzťah telesnosti a morálky, no v prózach, ktoré sa vzďaľujú zobrazeniu výsostne erotického náboja, ide o hľadanie zmyslu života (*Vibrácia krvi*, *Víchor*, mimo zbierky výberovo prózy *Biela stena*, *Zuzana*, *Blúdenie*). Príkladom môže byť postava Zuny z prózy *Vibrácia krvi* (1936), ktorá v momente existenčnej krízy podvedome nasleduje vnútorný hlas a po vzore matky sa pridáva k cirkusu. V tomto prípade je ideál dedične predurčený a zastupuje iracionálnu silu, ktorej nie je možné vzdorovať, aj keď môže byť spoločnosťou odsúdený: „*Tancuje... ruský cigánsky tanec. Nemyslí na nič, len sa poddáva vibrácii zdedenej krvi, poddáva sa z bolesti pri pomyslení na život a na mater*“ (Figuli 1936c: 68).

V próze *Halúzky* (1936) stvárňuje M. Figuli postavu Lujzy, zatrpknutej ženy v stredných rokoch, ktorá rekapituluje svoj bezcieľny život. Osobná neschopnosť hrdinky (resp. chýbajúca duševná výbava) je tu najzásadnejšou zložkou estetického spracovania ideálu – Lujza nedokáže obsiahnuť plný potenciál vlastnými silami.⁷ Jej osobnosť sa mení až vo vzťahu ku konkurentke Márii, ktorú ako ideál ženskosti

5 Postavy v zbierke a koncepcne pridružených textoch (*Zuzana*, *Biela stena*, *Zahlienené radosti*) je možné rozdeliť do troch skupín. V prvej sú mladé, neskúsené dievčatá, ktoré čelia prvým, zväčša ľúbostným nástrahám. Sú zmietané emóciami a výčtkami svedomia. Druhú skupinu tvoria ženské hrdinky po prekonaní sklamaní alebo osobnej tragédie, ktorá im dodala odvahu konať. V tretej skupiny sú poväčšine ženy stredného veku, ktorým M. Figuli prisudzuje mentálnu alebo finančnú nezávislosť. Samostatnú kategóriu tvorí postava matky.

6 Ideál ako transcendentálny prvok celistvej osobnosti a maxima správania bol základnou istotou morálneho smerovania. Spisovateľka pracovala s predpokladom, že jedinec si nedokáže vytvoriť nové hodnoty sám, ale sú mu dané a môže ich iba znovuobjaviť a kultivovať do takej miery, kým sa nestanú spontánnou súčasťou jeho správania.

7 „Tak to vari bolo. Lebo hoci Lujzina tvár bola zastretá povedomím boháčky, za ním rozrýva dušu smutný a prázdny život. Taký trudný vo svojej bezcieľnosti, že márnil všetky pocity krásy. Zato bola Lujza Fibingová taká zatrpknutá a uspokojenie nachodila v ustavičnom hľadaní zmien“ (Figuli 1936a: 197).

180 charakterizujú pokora, spokojnosť a radosť zo života.⁸ Hlavná postava napriek počiatocnému hnevu napokon nachádza vnútornú silu a prekonáva samu seba.⁹ Problematická situácia tu, podobne ako v iných prípadoch, vyúsťuje do účelovo zidealizovaného konca. Výchovný charakter prózy môže byť pre ženu-čitateľku zdrojom estetického zážitku, no zároveň ju nabáda k reflexii vlastného života.

Interpretačne výraznejšiu líniu konfrontácie subjektu s ideálom predstavuje boj s telesným pokušením. Tento motív je prítomný najmä v novelách, ktoré popisujú životy dievčat (*Extáza, Pokušenie, Strmina*), kde moment erotického pokušenia iniciuje zásadný, prelomový prvok formovania osobnosti. Asi najexplicitnejšie si ho uvedomuje Alena v poviedke *Pokušenie* (1934), obdobný postoj je však badateľný u väčšiny mladých hrdiniek M. Figuli. Pre Alenu sa ideál spája s podobou jej priateľky Olgy, ktorej vlastnosti a činy predstavujú spojenie ľudskosti, lásky a odhodlania, no zároveň Alene po celý čas slúži ako varovný príklad dôsledkov chybného rozhodnutia. Postava Olgy (označovaná tiež iba osobným zámenom ona) je všadeprítomná.¹⁰ Hlavnej hrdinke sa zjavuje vo chvíli voľby a pokušenia.¹¹ Túto univerzálnu prítomnosť je možné vnímať ako akési prepojenie. Mária i Olga teda v prózach vystupujú v úlohe absentujúceho ideálneho náprotivku (dvojníčky). Integrovanie ich postojov či skúseností pomáha hrdinkám v procese voľby a nadobudnutia vlastnej celistvej identity.

Kontrastný vzťah morálky a túžby sa stal emblematickou súčasťou literárnohistorickej reflexie noviel zo súboru *Pokušenie*. Ján Števček vnímal erotiku u M. Figuli ako „snahu po plnosti a prirodzenosti života“ (Števček 1973: 154), pričom napätie v prózach hodnotil ako následok zrážky či prekážky, stavajúcej sa do cesty prirodzenému toku života a prúdu (Števček 1973: 153). Epický konflikt je založený na momente, keď hlavná hrdinka čelí situácii, ktorá testuje jej vnútornú silu. Boj s telesným pokušením je pre protagonistky zásadným prelomom formovania osobnosti. Erotický námet próz tak tvoril u M. Figuli viac ako estetickú kategóriu či účelový prostriedok pre vznik epického konfliktu. Bol to funkčný umelecký prvok v rámci úsilia o rovnoprávnosť pohlaví a „naračná perspektíva z citového a hodnotového stanoviska milujúcich žien sa tiež pokladala – a do dnes sa môže pokladať – za príznak aj občiansky moderného (liberálneho) postoja“ (Šútovec 2011: 472). M. Figuli pri tematizovaní telesnosti spochybnila sexualitu ako výsostne mužský element, no čo je dôležitejšie, aj ako výsledok telesnej dominancie či podriadenosti jedného pohlavia druhému.

8 Zmysel života Figuli mnohokrát stelesňuje vo forme materstva, resp. v starostlivosti o blízku osobu. Je to najvyššia forma dosiahnutia naplnenia, súvisí s elementom odovzdávania lásky a opatery z pokolenia na pokolenie, ktorý zároveň podmieňuje schopnosť jedinca budovať si vlastný morálny charakter. Spisovateľka odkazuje na prírodný cyklus generačnej výmeny ako na symbol napredovania. „Mária Peterská, i vy sa iba tak navonok robíte šťastnou? Vari tiež trpíte? – Láskou k blížnym snažím sa nahradiť si tie radosti, ktoré mi život nedožičil. Pomáham opatrovať cudzie deti, i keď nemôžem mať svoje. [...] I v tom je krásna. Nuž snažím sa ju nájsť“ (Figuli 1936a: 203).

9 „Potom sa zahľadela na Lujzu Fibingovú, ktorá stála celkom blízko pri nej. Mala v očiach akúsi novú farbu: mäkký, dobrotivý lesk, vyvolaný Máriinou rečou“ (Figuli 1936a: 203).

10 „Večne tá ona. Keby ste si ju už raz mohli vyhodiť z hlavy. Každý Váš dych, každé Vaše slovo patrí len jej. Pomútila Vám rozum“ (Figuli 1934a: 586).

11 Postavu Olgy je možné vnímať ako alúziu na svedomie, pretože ideál zastupuje práve na princípe vytvorenia hierarchie dobrých a zlých rozhodnutí. Hoci sa Alena môže na príklade Olgy poučiť, rozhodne sa nájsť zmysel cez vlastné chyby.

Ak v texte *Uzlík tepla* dochádza k pokusu o telesný akt pod hrozbou násilia, pričom hrdinka sa opitému mužovi vlastnou silou ubráni a nepodľahne mu, dá sa to interpretovať ako úsilie autorky predstaviť telesnosť založenú na hĺbke citu, a nie na animálnej pudovosti. Ženské postavy sa prestávajú ostýchať a osvojujú si vlastnú sexualitu ako integrálny prvok ženskosti. Figuli svojím spôsobom telesnosť štylisticky zjemnila a priznala jej silný emocionálny náboj. Slovmi M. Chorvátha, nemal jej „erotizmus nič dočinenia s dravým ženstvom, ktoré sa dostáva do triašky pri pohľade na nahú a teplú sochu mužského. Ide o zmenu pohľadu na svet, ktorý dozrel v styku so svetom krásy“ (Chorváth 1960a: 135). Úsilie o stvárnenie telesnej túžby ako prirodzenej súčasti života ženy očisťuje jej protagonistku od spájania telesnosti s amorálnosťou a hriechom (k tejto téme sa vyslovovala už v článku *O nás*; Figuli 1936b). Ženská erotika je čistá a pravdivá, ak je takou aj jej nositeľka.

V mnohých prózach sa vyskytuje racionálna vzbura voči iracionálnemu prúdu života a psychologický vývin postavy smeruje k spojeniu intelektu a túžby. V textoch vydaných medzi rokmi 1934 – 1938 sa síce kryštalizuje podoba senzualistického naturizmu (Števec 1973: 153), ale pre postavy M. Figuli je aspekt zmyslového poznania sveta len východiskovou pozíciou v procese sebaidentifikácie, nakoľko ho následne rozšírila o racionalitu. Vrodené predpoklady mravného konania sú konfrontované s vonkajším svetom. Spisovateľka jednotlivé postavy rôzneho veku účelovo stavia pred rôznorodé typy pokušenia, čím poukazuje na úlohu mravného rozhodnutia v rozličných situáciách. Sériou životných lekcií a pádov sa protagonistky jej noviel stávajú lepšou verziou samých seba – smerujú k ideálu.

Edukačný charakter majú v tomto ohľade prózy *Extáza* (1935), *Mámivý dúšok* (1935) či *Biela stena* (1938). Evu v novele *Extáza* pokúša ženatý muž. Próza odкрýva prežívajúci zvyk rodičovského výberu manžela pre dcéru a zároveň poukazuje na spoločenské odsúdenie dievčaťa, ktoré sa zamiluje do nesprávneho muža. Moment dospievania je voľbou medzi rozumom a citom.¹² Hoci je hrdinka pomerne mladá a takýto cit prežíva pravdepodobne prvý raz, prejavuje odvahu vzoprieť sa konvencii a má silu postaviť sa za vlastné rozhodnutie. V podobnej situácii sa ocitne Oľga v próze *Mámivý dúšok*. Konflikt v podobe rozporu medzi telesnosťou a morálkou sa presúva smerom k etickému rozporu pri voľbe partnera, čím sa próza tematicky rozširuje o perspektívu sociálnej emancipácie. Postava Oľgy je ďalším stupňom abstrakcie psychologického vývoja ženy. Motív výčitky pre túžbu je v tomto prípade takmer úplne eliminovaný, resp. etická dilema hlavnej hrdinky nie je podmienená telesnosťou ako takou. Oľga vystupuje ako iniciátorka sexuálneho aktu, no neskôr sa stáva ľahostajnou k silnému citu zo strany muža. Voľba predstavuje prvok jej neochoty či nevôle vydať sa za prvého vážneho nápadníka, psychologický konflikt vyplýva z ťarchy uvedomenia si viacerých možností, ktoré jej ponúka život.¹³ Týmto spôsobom vytvára M. Figuli motivickú schému: pri prvom kontakte so svetom lásky a telesných pôžitkov sa dievča bráni iba nebezpečenstvu krátkodobého pokušenia, z dôvodu chýbajúcich skúseností

12 „Bolo mi ťažko znášať svetlo. To pre veľký boj vnútra, lebo rozum a cit zavliekli ma do chaosu prirodzenej cti a vymysleného zákona“ (Figuli 1935a: 480).

13 Je pravdepodobné, že prózy *Mámivý dúšok* a *Pokušenie* spolu súvisia, nakoľko Alenin popis života Oľgy v próze *Pokušenie* sa nápadne podobá na postavu Oľgy v próze *Mámivý dúšok*. Pri prijatí možnosti, že prózy na seba nadväzujú, ide o dopovedanie príbehu: Oľga olutovala svoje rozhodnutie zostať s mužom a Alene slúži ako príklad, že každé životné rozhodnutie má dôsledky, ktoré je nevyhnutné vopred zvážiť.

182 mu nevie odolať. Následne autorka rozširuje kontext úvahou o osobných plánoch postavy a komplexe jej životných rozhodnutí.

Moment osobnej iniciatívy hrdinky rozvíja najmä próza *Biela stena*.¹⁴ Zuzana je po sklamaní v láske odhodlaná zmeniť svoj život. M. Figuli jej prisudzuje atribút odvahy, vďaka ktorému sa nebojí opustiť pokojný život a odcestovať. Dovoľuje protagonistke vziať osud do vlastných rúk a stať sa sebastačnou. Práve odvaha v momente osobnej voľby je prvkom, ktorý spája postavy z celej zbierky.

Z analýzy výstavby psychologického konfliktu u M. Figuli je zjavné, že v procese dospievania ženy je nevyhnutné zažiť pokušenie priamo, prostredníctvom vlastnej skúsenosti. Pokušenie nezastupuje iba koncept telesnej túžby. Autorka ho literárne spracovala ako vnútorný zápas postavy s dedičnou predurčenosťou, ako vzburu voči spoločenským pravidlám či očakávaniam rodiny, etický konflikt, uprednostnenie osobného šťastia pred očakávaniami iných a podobne. Schopnosť poučiť sa z vlastných chýb je jedným z predpokladov sebauvedomenia človeka. Každé životné rozhodnutie autorka prezentuje ako otázku dôsledkov a spája ho s (rastúcim) pocitom zodpovednosti. Voľba je pre hrdinky próz M. Figuli najvýznamnejším prejavom nadobudnutia vlastnej hodnoty – je predpokladom psychickej a telesnej emancipácie. Predstavuje vyšší stupeň morálneho uváženia, ich schopnosť uvedomiť si chybné správanie a prijať trest, ktorý z neho vyplynie. Figuli formuje ženský subjekt, ktorý by mohol svojimi činmi prekonať silu inštinktu.¹⁵ Využíva alúziu na obrazný prerod prírodného človeka na človeka moderného,¹⁶ najmä v novelách s motívom sociálnej nerovnosti, ktoré transformovali jej neskoršiu tvorbu do podoby naturizmu primitivistického typu.¹⁷

V zbierke *Pokušenie* je návrat k archaickým ideám kompenzovaný tematizáciou pokroku, progresívny aspekt je kladený primárne na vlastnú činnosť, resp. na aktivitu jedinca.¹⁸ V novele *Príval* (1935) ide o zaujímavé porovnanie človeka s primitívno-barbarskou minulosťou a človeka modernej doby v zajatí strojov. Konkrétne sociálna udalosť tvorí kompozičnú kostru príbehu a poukazuje na to, ako neriešiteľnosť životnej situácie transformuje ľudskú podstatu na animálnu. Hlavná hrdinka Lina sa v pude sebazáchovy správa inštinktívne, bez ohľadu na

14 Postava Zuzany sa objavuje v prózach *Biela stena* (1938), *Zuzana* (1938) a *Blúdenie* (1940), v ktorých sa postupne odkrýva jej životná cesta.

15 Opäť možno odkázať na blízkosť s názormi M. Chorvátha, ktorý považoval každý návrat k primitívnosti za omyl (Chorváth 1960c).

16 Telesnosť a inštinktívne reakcie boli manifestáciou prírodných síl, pudov a podvedomia, ktorým jediniec často nebol schopný odolávať. Problém animálnej podstaty človeka naznačuje M. Figuli v prózach niekoľkokrát. V danom duchu hodnotí aktivitu jednotlivca a jeho schopnosť voľby ako možnosť oslobodiť sa. Prelom v živote človeka spočíva v zrušení závislosti od pudových konceptov a externých síl.

17 J. Števček vyzdvihuje tri aspekty, ktoré sa črtajú v tvorbe M. Figuli po roku 1934: „motív erotična, sociálna tematika a idea nenaplnenosti života“ (Števček 1973). Erotické a sociálne motívy (alebo kombinácia oboch) prenikajú do prác M. Figuli v rokoch 1934 – 1935. Druhú skupinu tvoria poviedky sociálne, do tretej patria poviedky s témou nenaplnenosti života.

18 „Pred vírmi a premenami života sa nedá vrátiť do pravekých jaskýň. O pochode s časom však treba statočne rozmýšľať“ (Vanovič 1968: 93).

dôsledky.¹⁹ Spisovateľka kritizuje spôsob, akým sa moderný človek navracia k automatickému charakteru správania, ktoré sa viazalo na prekonané, primitívne štádium vývoja spoločnosti. V oboch prípadoch je jedinec v zajatí externej sily (nezáleží na tom, či ide o diktatúru výrobného systému modernej doby, alebo strach z neviditeľného božstva či smrti v živote primitívneho človeka), ktorá mu zabraňuje konať slobodne. Pod nátlakom spoločnosti moderný človek nevedomene prehlbuje svoje pudové reakcie.

Stratou prirodzeného stavu človek stráca aspekt akejsi výnimočnosti, no zároveň získava nový stupeň slobody, spoznáva svoju hodnotu a môže byť strojom svojho šťastia. M. Figuli opakovane kladie estetický dôraz na osobnostné zdokonaľovanie a odhodlanie hrdinky neuspokojiť sa osudom, prvým nápadníkom, otupujúcou prácou, nepriazňou osudu a podobne.

Typológia reakcií postáv na problém (často vo forme pokušenia) umožňuje vnímať ich vnútorný vývin cez rôzne etapy, prostredníctvom jednotlivých fáz osobnostného dozrievania od nezrelého dievčaťa až po psychicky a emočne vyspelú ženu, akou je napríklad pani Ulka v próze *Zahlienené radosti* (1934). M. Figuli vykreslila rozumnú, zrelú osobnosť, ktorej sebadôvera je priamoúmerná jej životným skúsenostiam, no i finančnej nezávislosti. Je schopná odhaliť klamstvo člena rodiny, ale aj naň príznačne reagovať. Katarzný moment uvedomenia si vlastnej hodnoty v próze tlmočila spisovateľka prostredníctvom vzťahu postavy s dieťaťom. Pani Ulka sa ujme malej Majky, čím napĺňa materinskú potrebu, resp. potrebu opateru o toho, kto je v núdzi. Tým jej život dostáva plnší zmysel. Vzťah k dieťaťu prebúda u nej vedomie zodpovednosti za iného človeka, nezištná láska obohacuje jej život natoľko, že sa stáva takpovediac plnohodnotnou bytosťou. M. Figuli tým uzatvára cyklus psychického dozrievania ženy a dosiahnutia duševnej rovnováhy. Materstvo ako vrcholná hodnotová fáza ženstva dopĺňa ideálny koncept ženy, ktorá je odolná voči chybám, pokúšeniu a v konečnom dôsledku aj voči tragédii života. Pre svojej okolie stelesňuje stabilitu a bezpečie.

So ženou-matkou sa spájajú zrod života, výchova a formovanie dieťaťa. Podľa Figuli si starostlivosť o dieťa vyžaduje nielen citový vklad, ale aj racionalitu a osobnú integritu rodiča.²⁰ Postava ženy-matky vystupuje napríklad v sociálne ladennej próze *Uzlík tepla* (1935). Marína si je vedomá svojho omylu priviesť na svet dieťa, ktoré nemôže prežiť, a rozhodne sa skutok odčiniť. Jej pokusu o nápravu

19 V próze *Príval* čelí Lina životnej katastrofe. V extatickom stave, na hranici blúznenia prevládne v rozhodovaní hrdinky automatizmus vedený pudom sebazáchovy. „Hlava jej raz blčí, raz sa jej telo trasie od zimy. [...] Snaží sa uvedomiť si, čo bolo pred chvíľou a čo spôsobilo tento stav. Ale nemôže. [...] Len vziať a ísť!“ (Figuli 1935b). Moment pokušenia vziať peniaze tu vyvstáva ako diferenčný rozdiel medzi duchovne pevným jedincem a jedincem, ktorý v technokratickej spoločnosti stratil schopnosť usudzovania. Rozumovosť, ktorej sa M. Figuli snaží čitateľa naučiť, mu má zabrániť padnúť do pasce pokušenia. Zdôrazňuje dôležitosť dôvery vo vlastný úsudok, ktorá je však v stave choroby/neurózy utlmená predpokladom, že žena by si mohla vybrať, čomu sa chce počas dňa venovať, a nebola by tak nútená z dôvodu nedostatku financií akceptovať často katastrofálne pracovné podmienky. Spisovateľka z toho vinila sčasti technokratický charakter doby, ktorá prinútila ľudí konať nerozvážne, pudovo, no sčasti i samotných ľudí, ktorým chýbajú ľudskosť a cit.

20 Pre M. Figuli predstavovala rodina jedinou záchranu spoločnosti pred úpadkom. Mladí ľudia odkladali najmä pre finančné dôvody zakladanie rodín, odsúvali tak svoju spoločenskú zodpovednosť, v tom zmysle aj zodpovednosť voči národu. Základom spokojného manželstva bola podľa nej rovnocennosť partnerov, ktorí dokážu spolu vytvoriť bezpečné miesto pre výchovu cenných ľudí. Ide o akýsi transcendentálny proces naplnenia kolobehu života.

184 predchádza akceptovanie pochybenia a trestu. Marína čelí sérii pokušení a problémov, ktoré skúšajú jej duševnú aj fyzickú silu, a i napriek tragickému záveru dokazuje svoje nezlomné odhodlanie. V tejto postave Figuli obsiahla celý komplex archetypálnych, tradične vnímaných ženských vlastností, ako sú záväzok povinnosti, odhodlanie, nezištnosť, mravná sila.

Večná žena

Postavy žien z ranej tvorby M. Figuli odkazujú na hodnotové otázky súvekeho emancipačného hnutia, ale tiež na dobové spoločenské problémy. Autorka vo svojej umeleckej výpovedi vníma emancipáciu ako prehodnotenie miesta žien v novej, modernej spoločnosti, pričom nadobudnutie istoty ženy vo vlastné schopnosti je podľa nej kľúčovým krokom k prijatiu osobnej zodpovednosti a k reálnemu uznaniu jej spoločenskej úlohy.

V prózach debutovej zbierky *Pokušenie* nehľadá Figuli iba celistvosť ženskej osobnosti, no tiež harmóniu ako predpoklad zmysluplného života jednotlivca. Cez rôznorodé životné situácie hrdiniek reflektuje problematiku ontologického aspektu ich života v rôznych obdobiach. Významovo pritom smeruje ku koncepcii jedinca ako individuálnej a plnohodnotnej bytosti. Tieto úvahy zasadzuje do dobového diskurzu modernity. Naznačuje, že je jej bližšie hľadanie hodnoty človeka bez ohľadu na pohlavie než samotné myšlienky agendy emancipačného hnutia.

Motívom, ktorý sa opakovane vyskytuje v poviedkach M. Figuli z tridsiatych rokov 20. storočia a ktorý charakterizuje jej tvorbu z tohto obdobia, je aktualizácia významu človeka pre spoločnosť, otázky osobnej zodpovednosti a dôvery v jeho schopnosti. Hierarchia ženských kvalít sa prelína s predstavou o kvalitnej ľudskej bytosti, presvedčenie o ženskej hodnote je presvedčením o hodnote človeka. Jej poetika nie je agitačným volaním po obraze dokonalej ženskosti v novej dobe. Každá z jej protagonistiek parciálne tvaruje atemporálny ideál, prototyp večnej ženy, ktorej integrita a uvedomelý charakter sú útechou i zdrojom sily v premenách času a spoločenských noriem.

Štúdiá je výstupom grantového projektu VEGA 2/0066/20 *Modernizmus v slovenskej literatúre II*. Zodpovedný riešiteľ: Mgr. Michal Habaj, PhD. Zodpovedná riešiteľka za FiF UK: doc. Mgr. Dagmar Kročanová, PhD. Doba riešenia: 2020 – 2023.

Pramene

- FIGULI, Margita, 1934a. Pokušenie. *Slovenské pohľady*, roč. 50, č. 10, s. 584-589.
 FIGULI, Margita, 1934b. Úradníčky. *Živena*, roč. 24, č. 11, s. 269-273.
 FIGULI, Margita, 1934c. Zahlienené radosti. *Živena*, roč. 24, č. 3, s. 61-65, č. 5, s. 107-110.
 FIGULI, Margita, 1935a. Extáza. *Slovenské pohľady*, roč. 51, č. 8-9, s. 474-481.
 FIGULI, Margita, 1935b. Príval. *Slovenské pohľady*, roč. 51, č. 5, s. 294-307.
 FIGULI, Margita, 1935c. Uzlík tepla. *Slovenské pohľady*, roč. 51, č. 1, s. 15-22.
 FIGULI, Margita, 1935. Mámivý dúšok. *Živena*, roč. 25, č. 2, s. 41-49.
 FIGULI, Margita, 1936a. Halúžky. *Slovenské pohľady*, roč. 52, č. 4, s. 194-203.
 FIGULI, Margita, 1936b. O nás. *Živena*, roč. 26, č. 6, s. 160-163.
 FIGULI, Margita, 1936c. Vibrácia krvi. *Živena*, roč. 26, č. 3, s. 64-69.

- FIGULI, Margita, 1936d. Víchor. *Slovenské pohľady*, roč. 52, č. 12, s. 645-657.
- FIGULI, Margita, 1938a. Biela stena. *Slovenské pohľady*, roč. 54, č. 11-12, s. 601-613.
- FIGULI, Margita, 1938b. Hlasy o dvojitých príjmoch v manželstve. *Živena*, roč. 28, č. 11-12, s. 291-295.
- FIGULI, Margita, 1938c. Zuzana. *Živena*, roč. 28, č. 2, s. 36-41, č. 3, s. 65-70, č. 4, s. 97-102.
- ŠIMULČÍKOVÁ, Jana, 1969. Jubilejne s Margitou Figuli. *Slovenka*, roč. 22, č. 4, s. 21-24.
- ZÚBEK, Ludo, 1940. Dve slovenské spisovateľky o sebe. 1. Margita Figuli. Z cyklu Slovenského rozhlasu: Slovenskí spisovatelia zblízka. *Živena*, roč. 30, č. 6-7, s. 148-152.

Literatúra

- BERĎAJEV, Nikolaj Alexandrovič, 1997. *O otroctví a slobodě člověka*. Praha: OIKOYMENH.
- ČEPAN, Oskár, 1977. *Kontúry naturizmu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- HUČKOVÁ, Dana, 2019. Ženská emancipácia ako literárna téma začiatku 20. storočia. In HABAJ, Michal – HUČKOVÁ, Dana, ed. *Modernizmus v pohybe*. Bratislava: Veda, s. 17-58.
- HINDE, Robert, 2002. *Why good is good, The source of morality*. London: Routledge.
- HUBA, Peter a kol., 2009. *Z jednej kolísky*. Dolný Kubín: Oravská knižnica Antona Habovštiaka.
- CHORVÁTH, Michal, 1960a. Margita Figuli: Pokušenie, novely. In CHORVÁTH, Michal. *Cestami literatúry*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, s. 132-143.
- CHORVÁTH, Michal, 1960b. Otrávená generácia. In CHORVÁTH, Michal. *Cestami literatúry*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, s. 25-30.
- CHORVÁTH, Michal, 1960c. Romantická tvár Slovenska. In CHORVÁTH, Michal. *Cestami literatúry*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, s. 30-54.
- JURČO, Ján, 1991. *Tvorba Margity Figuli*. Bratislava: Tatran.
- MONGU, Blanka, 2011. Model modernej ženy. In DUDEKOVÁ, Gabriela, ed. *Na ceste k modernej žene*. Bratislava: Veda, s. 117-127.
- PAŠTEKA, Július, 1971. M. Figuli medzi tradicionalizmom a modernizmom: Pokušenie z odstupeu a nadhľadu. *Slovenské pohľady*, roč. 87, č. 11-12, č. 10, s. 40-52.
- ŠŤOVEC, Milan, 2011. Doslov. In FIGULI, Margita. *Výber z diela*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, s. 463-479.
- ŠTEVČEK, Ján, 1973. Lyrizácia prózy [Margita Figuli]. In ŠTEVČEK, Ján. *Lyrizovaná próza*. Bratislava: Tatran, s. 151-159.
- TAYLOR, Charles, 2001. *Etika autenticity*. Praha: Filosofia.
- VANOVIČ, Július, 1968. *Antidialógy so slovenskými spisovateľmi*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.

Mgr. Zuzana Kubusová
Katedra slovenskej literatúry
a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity
Komenského
Gondova 2
811 09 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: kubusova5@uniba.sk